

O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILAR KREATIVLIGINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK TAHLILI

M.M.Djolimbetova – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

E.Y.Aytmuratova – magistrant

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: o'smir yosh davri, kreativlik, rivojlanish psixologiyasi, ijodiy tafakkur, ijtimoiy kreativlik, mustaqil fikrlash, intellektuallik.

Ключевые слова: подростковый возраст, творчество, психология развития, творческое мышление, социальное творчество, самостоятельное мышление, интеллектуальность.

Key words: adolescence, creativity, psychological development, creative thinking, social creativity, independent thinking, intellectuality.

Insoniyat tomonidan katta qiziqish bildiriladigan masalalardan biri - voyaga yetayotgan yosh avlodni barkamol qilib shakllantirishdir. Chunki har qanday mamlakatni jahon hamjamiyatida qanday o'rin egallashi, qanday davlat, jamiyat qurishi, avvalambor, o'sib kelayotgan yoshlarni qanday insonlar bo'lib voyaga yetishiga bog'liqdir.

Lekin tezlik bilan o'zgarayotgan jamiyat shaxsdan bozor munosabatlari va demokratik o'zgarishlar vujudga kelayotgan sharoitga muvofiq ravishda adaptatsiya qilishni, ushbu o'zgarishlar muallifi bo'lishini, ya'ni innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish, tadbirkorlikni rivojlantirish, ijtimoiy-iqtisodiy sohani takomillashtirishni taqazo etmoqda. Muhitni tez o'zgarayotganligi yoshlar tomonidan asosiy xayotiy maqsad va vazifalarini belgilab olishni qiyinlashtirmoqda. Shu bilan birgalikda turli axborot, texnik vositalar turli shakllarda ko'p miqdorda mavjud bo'lganligi voyaga yetayotgan avlodni barkamol qilib shakllantirish masalasini murakkablashtirmoqda.

Ushbu muammoni hal etish uchun ijodkor, mustaqil fikrlovchi shaxslarni tarbiyalash, ularni kreativligini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kreativlikni rivojlantirish uchun eng qulay yosh davrlardan biri, V.N.Drujinin fikriga ko'ra, bu o'smir yoshidir deb keltiriladi. Ushbu yosh davrda o'smirlar aqliy qobiliyati, xayoli, fikrlashi, diqqati rivojlanishi faollashadi, ijodiy faoliyatga qobiliyati shakllanadi. Bu haqda bir qator psixolog va pedagog olimlar: A.V.Petrovskiy, B.M.Teplov, V.A.Krutetskii, E.G'oziyev, G'.Shoumarov, O.Roziqov, B. Adizov ta'kidlashlaricha, - bu davrda o'quv faoliyati ta'sirida bolalarning ruhiy faoliyati, diqqati, xotirasi, idrok etish darajasi, tafakkuri, his - tuyg'usi kabi jarayonlar jadal rivojlanadi.

Mazkur yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyatga moyillik oshishiga qarama, ayrim muammolar mavjuddir. 5-9 sinf o'quvchilari miya hujayralarining notekis rivojlanishi, o'quvchilar o'rtasida fiziologik rivojlanishida, psixologik va ijtimoiy farqlar mavjudligi sababli ularning qobiliyati, ist'edodi rivojlanishi darajasi va namoyon bo'lish shakli bilan bir-biri bilan farq qiladi. Bu esa ta'lim muassasasida kreativlikni rivojlantirish masalasini qiyinlashtiradi. Shunday bo'lsa, mazkur yosh davrdan oqilona foydalana olib kreativlik, ijodkorlikka bo'lgan motivatsiyani rivojlantirish muhim bo'lib hisoblanadi. Ushbu dolzarb muammoni hal etish uchun bugungi kundagi o'quvchilarni rivojlantiruvchi pedagogik-psixologik uslublarni tahlil qilib ular orasidan muvofiqni tanlash kerak bo'ladi [1:42].

Demak, kreativlik tushinchasiga teran yondashaigan bo'lsak, - bu insonning noodatiy g'oya, fikr bera olish, muammolarni takrorlanmas, original yechimini topish, tafakkurning an'anaviy shakllaridan voz kecha olishga bo'lgan qobiliyatidir.

Asosiy bo'lim. Kreativlik bilan shaxs va intellektual xossalar taqqoslangan tadqiqotlar katta ahamiyatga egadir. Intellektual xossalar bilan taqqoslash bo'yicha tadqiqotlar Dj.Gilford tomonidan amalga oshirilgan bo'lib, u kreativlikni divergent tafakkurga tenglashtirgan. *Divergent tafakkur* deganda, muammoni ko'p miqdorda asosli, odatdan tashqari, original yechimlarini keltirishni tushunamiz.

Bu haqda, rossiyalik olim D.B. Bogoyavlenskaya divergent tafakkur sifatida faqat "kenglikda fikrlash", ya'ni obyektga boshqa belgilarini ko'ra olish qobiliyatini tushunadi. M. A. Xolodnaya ham kreativlikni divergent tafakkur deb ataydi.

S.Mednik fikriga ko'ra, ijodiy jarayonda ham divergent ham konvergent tafakkur turlari o'zaro bog'liq holda faoliyat ko'rsatadilar deb keltiradi.

Sternberg va Lyubartlarning kreativlik nazariyalarida asosiy tushuncha - "muammoni yechish" tushunchasidir deb atab o'tadi va kreativ jarayon asosida muammoga sezgirlik hisoblanadi, ular intellektual qobiliyat va kreativlikni tenglashtirmaydilar, lekin, shu bilan birgalikda, ularning fikriga ko'ra, intellektual qobiliyatlar, bilim, motiv va shaxs xususiyatlari ijodiy faoliyat uchun turtki hisoblanadi.

Ko'rinib turibdiki, olimlar fikrlarida yakdillik mavjud emas. Bu esa kreativlikni tushunishni qiyinlashtirmoqda. Shuning uchun kreativlik haqida so'z yuritilayotganda, kreativlik - bu qobiliyatmi yoki shaxs sifatini aniqlik kiritish lozim hisoblanadi.

Ma'lumki "kreativlik" so'zi asosan, jonsiz narsa va hodisalarga taalluqli bo'lib ularni tadqiqot natijalari shaxslararo munosabatlarga sohasiga ko'chirilish holatlarini kuzatish mumkin. Bu esa tanikli olim-metodolog B.F.Lomovga ko'ra, bunday ko'chirishlar tagida hech qanday asos yo'q. Bu ma'noda ijtimoiy kreativlik haqida alohida fikr yuritish maqsadga muvofiqdir.

Kreativlikning alohida turi bu *ijtimoiy kreativlik*dir. O'zbekistonda bu masalada tadqiqotlar kam amalga oshirilgan. Shunday bo'lsa-da, mamlakatimizda ijtimoiy psixologiya, kommunikatsiyalar bilan E.G'oziyev, G.Shoumarov, V.Karimova, B.Umarov shug'ullanganlar. Ijodiy tafakkur, intellektual salohiyatni tadqiq etishga, B.Qodirov, R.Sunnatova, M.Usmanova, R.A.Mavlanova va boshqalar e'tibor qaratishgan.

Rossiyalik g'arb olimlari tadqiqotlarida ijtimoiy kreativlik quyidagi masalalar doirasida ko'rib chiqilgan. T.Yu. Osipova ijtimoiy munosabatlardagi kreativlik, ijodkorlikka qobiliyatni «kommunikativ kreativlik» atamasi bilan ifoda etadi. S.Yu. Kann muloqot sohasidagi kreativlikni o'rgangan.

"Lingvistik kreativlik"ni G.A.Xalyushova, "ijtimoiy intellekt"ni M.I.Bobneya, Yu.N.Yemelyanov, «kommunikativ kompetentlik»ni N.A.Aminov, L.A.Petrovskaya, «sotsial kompetentlik»ni A.A.Bodalev, O.K.Tixomirovlar o'rganganlar.

G'arb psixologiyasida aksariyat ilmiy ishlar ijtimoiy intellekt (Dj. Gilford, R.Sternberg), kam miqdorda kommunikativ kompetentlik, ijtimoiy iqtidorni o'rganishga qaratilgan (S. Greys, R. Tomassoni).

V.Kala ilk bor "muloqotdagi kreativlik" atamasini qo'llagan va uni muloqotga ijodiy yondoshuv, unga kirishganlik, o'z xulqini modifikatsiya qila olish bilimi va qobiliyatiga ega bo'lish, mavjud vaziyatni o'zgartirishga tayoyyorgarlikni nazarda tutgan.

Rossiyalik olim A.Bodalyov ijtimoiy xayol, intuitsiya, ijodni ko'rib chiqqan. Uning fikriga ko'ra ijtimoiy xayol "o'zini boshqa odam o'qimga qo'ya olish, suhbatdosh fikri, hissiyoti, xulqini muloqot maqsadi o'zgargan yoki qo'shimcha qatnashchilar paydo bo'lganda tasavvur qila olish" bilimi, malaka va ko'nikmasida namoyon bo'ladi.

L.A.Petrovskaya shaxslararo muloqotda produktiv va reproduktiv komponentlarni ajratgan. Shaxsni ijodiy, produktiv potentsiali muloqot jarayonida muammoli vaziyat vujudga kelgan vaqtida namoyon bo'ladi. T.Yu.Osinova kommunikativ kreativlikni ijodkorlikni boshqa tomonlari bilan murakkab aloqalari mavjudligini isbotlagan. Uning fikriga ko'ra, kommunikativ jarayonda umumiy ijodiy qobiliyat "asta sekin va muvofiq ravishda samarasi pasaygan tajribani o'zgartirish imkoniyatini keltirib chiqaradi va eski tajriba bilan ulaydi; yangi maqsad, original vositalar va usullar o'zaro aloqasini (yangi tajribani), to'siq, stereotip, ustanovka, qoida, odatlardan "tashqariga chiqish"ni vujudga keltiradi" [2:112].

Adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatmoqdaki, "odam - odam" va "odam - texnika" kasblarda kreativlikni yuqori darajada namoyon qilishda korrelyatsiya mavjud (K.Rodjers, A.Maslou,

Ye.Roya, O.Yu.Shcherbakova, A.M.Matyushkin, N.Yu.Xryashcheva). Agar shaxsda faqat bitta sohada ijodkorlik ustun kelayotgan bo'lsa, u boshqa sohalaridagi ijodkorliklar namoyon bo'lishiga to'sqinlik qiladi. Dj.Frimen, F.Barron, G.Ayzenk, N.V.Xazratova, V.N.Drujinin, Dj.Gidford, V.N.Kozlenkolar tadqiqotlarida shular aniqlanganki, iqtidorli shaxslar alohida emotsional sezgirlikka egadirlar. Yuqori darajadagi ijodkorlik psixologik barerlarni yaratayotib, ijtimoiy munosabatlardagi qiyinchiliklarga olib keladi.

S.Yu. Kann fikriga ko'ra, muloqotdagi kreativlik va tafakkurdagi kreativlik o'rtasida o'zaro aloqa va o'zaro bog'liqlik mavjud. Ikkala jihat birlashib shaxsni izlash-takomillashtirish faoliyati, shaxs va atrof-olamning rivojlanishiga bo'lgan ehtiyojida namoyon bo'ladi.

Ijtimoiy kreativlikning psixologik strukturasi A.A.Popel tomonidan ishlab chiqilgan. U o'z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: o'zini aktualashtirishga bo'lgan umumiy qobiliyatni, ijtimoiy motivatsiyani, kommunikativ sezgirlikni, ijtimoiy xayolni. Bizningcha, A.A.Popel ijtimoiy kreativlikning psixologik strukturasi bugungi kunda puxta ishlangandir.

Shu bilan bir qatorda psixologiyada ijod va ijodiy faoliyat muammosini o'rganuvchi alohida yo'nalish - ijodkorlik psixologiyasi yo'nalishi vujudga kelgan.

Ijodkorlik psixologiyasining asosiy maqsadi psixologik qonuniyatlar, ijod jarayoni mexanizmi va kreativlikni o'rganishdan iborat. Ijodkorlikka rivojlanishning asosiy mexanizmi sifatida (N.V.Kipiaki, A.M.Matyushkin, Y.A.Ponomarev, I.N.Semenov va boshqalar) qaraladi va uning o'rganilishi M.S.Bernshteyn, V.S.Bibler, V.N.Shkin, O.K.Tixomirov, E.G.Yudin va boshqalar nomi bilan bog'liq.

Psixologik ijodkorlikning kreativlik deb nomlanuvchi yo'nalishi ustida g'arb olimlari: J.Gilford, S.Liding, V.Smit, D.Xalperik va boshqalar izlanishlar olib borishgan.

Chet el olimlarining kreativlik tushunchasi haqidagi izlanishlarini tahlil qilib va umumlashtirib R. Xameni yozadi: «Kreativlik o'zida yangicha yo'sinda amalga oshirilgan o'zlashtirish to'liqlinini, yangicha aloqadorliklarni aniqlash, yangicha munosabatga kirishish, yangiliklar, oning yangicha e'tirozlariga sabab bo'luvchi faoliyatidir».

Ko'pchilik tadqiqotchilar kreativlikni belgilashda shaxsning o'ziga xosligi va xususiyatlariga e'tibor qaratadilar. J.Gilfordning fikricha, kreativlik va ijodiy imkoniyat qobiliyatlar va ijodiy tafakkurga ta'sir etuvchi omillar yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi.

E.Torrens kreativlikni yechimlarni topishda bilimlarning yetarli bo'lmashligi muammosi, qiyinchiliklar qarshidagi indentifikatsiya va taxminlarning shakllanishi, yechimlarning topilish jarayoni deb qaraydi [5].

Ijtimoiy-psixologik va ijtimoiy-boshqaruv darajasida - ijodkorlik determinantlari borasida jamoa ijodkorligini boshqarishda tashkilotchilik muammosi, jamoaning funksional - rolli differentsiyasi yo'nalishi bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda.

Kreativlik ijodiy tafakkurning yangi mahsuli yoki natijasi ekanligi yuzasidan bahslar hali ham ayrim olimlar orasida davom etmoqda.

Boshqa izlanishlarda ijodkorlikning yangilik yaratishdagi yetakchiligi ta'kidlanadi.

V.Arteymning izlanishlarida ijodkorlik uning mahsuli bo'lgan obyektga qarab baholanmaydi, deb aniq munosabat belgilanadi. Uning fikricha: «Kreativlik bilim, faoliyat va istakning uyg'unligi»dir.

Xulosa. qilib aytganda, inson hamma sohalarida biror maqsadga erishish maqsadida o'zi uchun ma'qul bo'lgan yo'l, usul vositalardan foydalanib zarur faoliyatni amalga oshiradi. Demak, avval maqsad paydo bo'lsa shunga muvofiq mavjud imkoniyatlarga suyangan holdagi faoliyat kelib chiqadi. Yosh avlodni ilmi, ma'rifati shaxs sifatida kamol toptirishda uning kreativ fikrlashi, xayol va tafakkur xususiyatlarining rivojlanganligi yetakchi kuch hisoblanadi.

Kreativlik masalasi ilm - fanda asosan psixologik tushuncha ya'niy kategoriya sifatida tahlil etilgan hamda uning bevosita inson psixikasi bilan bog'liq ekanligi e'tirof etilgan. Shunday ekan, pedagog va psixolog ta'lim - tarbiya jarayonida o'quvchilarda quyidagi shaxs xususiyatlarini shakllantirish lozim:

tashabbuskorlik - o'quvchi o'zini turli faoliyatlarda namoyon qila olishi, yangiliklarga intilishi va o'z g'oyalari bilan o'rtoqlashishi;

mustaqillik - erkin fikrlash, o'z xatti-harakatlariga o'zi javobgar bo'lishi, bilim olishga, kasb egallashda erkin tanlov;

mas'uliyatlilik - bilim olishda, kasb egallashda topshiriqlarni o'z vaqtda bajarish orqali o'z-o'zini tarbiyalab boradi;

qat'iylik - maqsad sari intilishni, tanlagan kasbida uchraydigan qiyinchiliklarni yengib o'tishga va qunt bilan o'rganishga o'rgatadi;

biror bir maqsadga erishish motivi - o'quvchida optimistik ruhni, o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishish yo'llarini qidirish, izlanish imkonini beradi;

qiziquvchanlik - o'quvchini faollikka undaydi, bilim olish, kasb egallashda faoliyat yo'nalishini tanlashga yordam beradi.

Adabiyotlar

1. Nishonova Z., Askarova N.A. va boshq. O'quvchilarda past o'zlashtirish diagnostikasi va psixokorreksiya. -Toshkent: TDPU, 2014. 42-b.
2. Sunnatova R.I., Karimova V.M., Tadjibaeva R.N. Mustakil fikrlash. -Toshkent: «Shark». 2000. 112-b.
3. Пеан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психология и педагогика. Санкт-Петербург: «Питер» 2001.
4. Дружинина В.Н. Психология. - Санкт-Петербург: «Питер», 2002.
5. Маклаков А.Г. Общая психология. -Санкт-Петербург: «Питер», 2003.
6. Гамезо М.В., Петрова Е.А., Орлова Л.М. Возрастная и педагогическая психология. -Москва: Педагогическое общество России. 2005.

REZYUME. Bu maqolada o'smirlik davrining psixologik xarakteristikasi, aqliy rivojlanish va mustaqil fikrlash, kreativ tafakkur, intellekt haqida ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, asosan kreativlik ma'nosining turli adabiyotlarda o'rganilishi ularni tahlil qilinganligi keltirilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье представлены сведения о психологических особенностях подросткового возраста, психическом развитии и самостоятельном мышлении, творческом мышлении, интеллекте, а главным образом изучении значения творчества в различной литературе и их анализе.

SUMMARY. In this state, information is presented about the psychological characteristics of pre-adolescence, mental development and independent thinking, creative thinking, intelligence, mainly studying the meaning of creativity in various literature and ix analysis.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ СТРАТЕГИЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СПОРТСМЕНОВ

А.У.Елмуратова – доктор философии психологических наук, доцент

Нукусский филиал Узбекского государственного университета физического воспитания и спорта

Таянч сўзлар: психологик мухофаза, прода, методология, механизм, индивидуал, компонент, адекват, малака, баркарорлик, мослашувчанлик, кобилият, стресс, эмоция, экстремал, психотерапия, онг, безовталиқ, эмоционал.

Ключевые слова: психологическая защита, сила воли, методология, механизм, индивидуальный, компонентный, адекватный, квалификация, устойчивость, гибкость, способность, стресс, экстремальный, психотический, сознание, тревожность, эмоциональный.

Key words: psychological protection, willpower, methodology, mexanizm, individual, komponent, adequate, qualification, stability, flexibility, ability, stress, e., extreme, psychotic, consciousness, anxiety, emotional.

Разработка способов обеспечения безопасности в различных сферах человеческой деятельности является важной и актуальной задачей современной науки и практики. В психологии безопасность человека